

МОВНА КОМПРЕСІЯ ЯК ЧИННИК ФУНКЦІОНУВАННЯ СТИСЛОГО ТЕКСТУ

Стаття присвячена аналізу мовної компресії як чинника функціонування стислих текстів, а саме: дослідженню рівнів та засобів компресії повідомлення та їхнього впливу на видовий тип стислого тексту. У стислі текстах використовують компресію на всіх рівнях – графемному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, синтактико-лексичному, семантичному, стилістичному. Багатство використаних рівнів і засобів конденсації змісту і форми та дотримання мовних норм або відхилення від них визначають тип стислого тексту за ступенем мовної компресії – нормовано стислий текст або форсовано стислий текст.

Ключові слова: мовна компресія, рівні мовної компресії, засоби мовної компресії, стислий текст, види стислих текстів.

ЯЗЫКОВАЯ КОМПРЕССИЯ КАК ФАКТОР ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЖАТОГО ТЕКСТА

Статья посвящена анализу языковой компрессии как фактора функционирования сжатых текстов, а именно: исследованию уровней и способов компрессии сообщения. Сжатые тексты используют компрессию на всех уровнях: графемном, морфологическом, синтаксическом, лексическом, синтактико-лексическом, семантическом, стилистическом. Богатство используемых уровней и способов конденсации содержания и формы, а также соблюдение языковых норм или отклонение от них определяют тип сжатого текста по степени языковой компрессии – нормированно сжатый или форсированно сжатый текст.

Ключевые слова: языковая компрессия, уровни языковой компрессии, средства языковой компрессии, сжатый текст, виды сжатых текстов.

LINGUISTIC COMPRESSION AS A FACTOR OF COMPRESSED TEXT FUNCTIONING

The problems of compressed texts are very important for modern society due to their pragmatism. The issues of the rational representation and pragmatic approach to the information are relevant today because of the information space overload. The linguistic compression plays one of the key roles in the text compression process. The problems of the compressed texts haven't been investigated completely in Ukrainian linguistics.

This paper deals with linguistic compression as a factor of the compressed text functioning. Compressed texts function in different fields of the human life. The aim of this article is to enlighten the role of the linguistic compression in creating and functioning of the compressed texts. Different levels of information condensation are used for shorting the size and condensing the text content: grapheme, morphologic, syntactic, lexical, semantic, stylistic levels. Every level has the wide spectrum of its means for the text condensation. The quantity of the levels and the means of the text condensation as well as following the linguistic norms

or breaking them determine the type of the compressed texts: standardized compressed text or forced compressed text. They have wider information content and semantic meaning under their formal structure. The means of information condensation assist in reducing efforts, time, space for making up a text.

Further investigations should deal with analyses of the contemporary approach to the compressed texts creating and their specific characteristics.

Key words: linguistic compression, linguistic compression levels, linguistic compression means, compressed text, compressed texts types.

До теорії стислого тексту як напряму лінгвістичних досліджень вітчизняні і зарубіжні вчені звернулися не так давно – з II-ї половини XX століття. Утім, великої кількості детальних наукових розвідок про цей феномен, який став таким запитаним у XXI ст., відтоді в українській лінгвістиці так і не з'явилось. Найбільш глибокий аналіз інтегруючих та диференційних (жанрових, класифікаційних, структурних, синтаксичних, морфологічних, лексичних) особливостей стислого тексту був представлений у науковому дослідженні вітчизняного лінгвіста О. І. Панченко [16]. Поширення стислих текстів у різних видах людської діяльності спричинило розгортання їхньої жанрової палітри: у сфері науки – реферати, анотації, тези, конспекти, слайди презентацій; у засобах мас-медіа – замітка, звіт, заголовки, хроніка, коментар, дайджест, підпис до фото, заголовки, програми; у сфері медицини – довідки, рецепти, звіти; у офіційно-діловому спілкуванні – телеграми, телефакси, протоколи, резюме, постанови, звіти; у літературі – притчі, афоризми, епіграми, анекдоти; у побуті – смс-повідомлення, меми-нагадування; в освіті – словники, інструкції, довідкові видання, підручники. Звідси й новітній підхід до вивчення стислого тексту: лінгвісти диференціюють дослідження цих творів за узусом та жанровою специфікою.

Мета нашого дослідження – визначити вплив чинника мовної компресії на функціонування стислого тексту. До поставлених завдань віднесли такі: 1) визначити рівні мовної компресії, що зустрічаються в стислих текстах; 2) проаналізувати, як чинник мовної компресії впливає на ступінь конденсації інформації у стислих текстах; 3) охарактеризувати

класифікацію стислих текстів залежно від використаних рівнів та засобів мовної компресії.

Проблематика мовної економії та компресії, вперше висунута одним із зачинателів функціональної лінгвістики чеським ученим Вілемом Матезіусом [13], широко і активно досліджується у сучасному мовознавстві. Актуальними у цій царині стали праці таких учених, як І. Арнольд [1], В. Багдасаряна [2], Ю. Бернадської [3], Д. Блюменау [4], Р. Будагова [5], Н. Валгіної [6], Т. Винокур [8], В. Гака [9], Б. Дюндика [10], О. Есперсена [11], А. Мартіне [12], Л. Мурзіна [14], С. Ординської [15], О. Панченко [16] та ін. Незважаючи на численні праці з цієї тематики, багато питань залишаються не дослідженими: вчені не можуть дійти одностайності в тематичній термінології, немає чіткості розуміння самого механізму мовної компресії тощо.

Сучасна лінгвістична практика (Н. Валгіна [6], А. Мартіне [12], Г. Пауль [17], Є. Поліванов [18]) висуває мовну компресію у ролі одного із складових чинників у теорії розвитку мови: природні закони економії зумовлюють появу лінгвістичної компресії, яка, в свою чергу, впливає на еволюцію та функціонування мовної системи.

Мовна компресія визначається ученими як явище, при якому для передавання певного об'єму інформації використовуються стислі мовні одиниці, що несуть те ж саме інформаційне навантаження у порівнянні зі схожими повними, розгорнутими формами, в результаті чого з'являється текст, за своєю формальною структурою коротший, ніж він міг би бути без застосування прийомів мовної компресії. Текст, що виникає у результаті такого підходу, вчені визначають терміном «стислий текст» (далі – СТ). СТ сприймається як вторинний, похідний текст, що з'являється завдяки цілеспрямованій діяльності його продуцента: використання різноманітних прийомів і засобів спрощення структури тексту та конденсації інформації [16]. При величезному виборі мовних одиниць різного рівня для СТ із синонімічного ряду обираються найбільш короткі, лаконічні, структурно згорнуті. Найбільш яскраво закони мовної економії

проявляють себе в розмовній мові. Французький лінгвіст П. Пассі [20, с. 229] стверджував, що кожний мовець неусвідомлено застосовує закон економії в усному мовленні. Беручи до уваги цю думку, ми можемо констатувати, що творець СТ поряд із неусвідомленим стремлінням до мовної економії застосовує ще й широкий спектр спеціально дібраних засобів мовної компресії в процесі текстотворення. Виходячи з цього, ми можемо розглядати мовну компресію як основний чинник виникнення та функціонування стислих текстів.

Учені зазначають, що мовна компресія – явище багатогранне і виявляє себе на всіх рівнях мови. У стислому тексті, як вторинному творі, використовуються ті рівні та види компресії, що притаманні письмовій формі мовлення. У кінці 60х років минулого століття учені О. Василевський та Ю. Емдіна у своєму дослідженні констатували існування мовної компресії на шести мовних рівнях: фонологічному, або графемному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, синтактико-лексичному, семантичному [7]. Пізніше лінгвісти виокремили стилістичний рівень компресії. Розглянемо рівні мовної компресії, які притаманні різним стильовим видам стислих текстів. Компресія на морфологічному рівні в СТ проявляється у широкому використанні іменників, які, очевидно, несуть найбільше інформаційне навантаження і, в той самий час, найлегше сприймаються реципієнтами. На другому за поширеністю місці – дієслова та прикметники. Віднесеність стислого тексту до певного функціонального стилю зумовлює використання певних дієслівних форм: у науковому стилі переважають безособові форми та форми пасивного стану, у публіцистичному та художньому – особові. У СТ наукового та офіційно-ділового стилів важливим засобом мовної компресії виступають числівники, умовні символи та графічні скорочення.

Синтаксичному рівневі мовної компресії у функціонуванні СТ належить одна із провідних ролей. Саме від структурно-формальної, видимої оку, довжини речення залежить ступінь конденсації повідомлення: рівень зменшення розміру стислого тексту відповідно до можливого чи наявного первинного

розгорнутого. Для цього рівня характерним є використання коротких синтаксичних структур – односкладних речень (односкладних номінативних, односкладні особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових, інфінітивних речень). Під час текстотворення продуцент прагне вилучити з тексту ті елементи, словосполучення і частини речення, які здаються йому другорядними, малозначущими у смисловому, структурному та комунікативному плані. Тому в СТ поширені такі засоби синтаксичної компресії, як еліпсис, граматична неповнота, безсполучниковість, членування (парцеляція і приєднання), контамінація. Часто вживаними є безсполучникові речення; речення з непрямою та прямою мовою теж набувають власних особливостей – у них часто опускається дієслово у словах автора, пропускаються сполучники: *Академік Віталій Цимбалюк: «До медичної науки слід ставитись за принципом «не нашкодь»* («Голос України» №16 від 29.01.2016, с. 10); *На Запоріжсталі стверджують: платять податки мільярдами* («Голос України» №15 від 28.01.2016, с. 17). Залежно від стилю та жанрової специфіки СТ може складатися здебільшого з непоширених речень, а кількість поширених мінімізується.

Широкий спектр засобів для конденсації повідомлення пропонує компресія на лексичному рівні. У її арсеналі – різні види універбації (складання основ, складноскорочені слова, аббревіатури, усічення, телескопія), запозичення, кальки, фразеологізми, просторічні слова, слова-терміни, професіоналізми, історизми, архаїзми, діалектизми, жаргонізми. Кожен із цих засобів має значний компресуючий потенціал. Так, при різних видах універбації семантика словосполучення конденсується в одному слові, тим самим скорочується формальна структура закладеної інформації: *речдокази* < речові докази, *криміналка* < кримінальна справа, *ОСББ* < Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, *прога* < програма, *газня* < газова гризня < газова війна, *мітингуючі* < мітингуючі громадяни. Ось, наприклад, як вживання ініціальних аббревіатур допомагає конденсувати повідомлення, сприяючи уникненню довгих за структурою словосполучень: *МАГАТЕ перевірить*

безпеку японських АЕС (заголовок, «Голос України» №6 від 15.01.2016, с. 5) – у даній мовній одиниці 35 графем. Розгорнутий варіант цього речення на 240% збільшує формальний план вираження повідомлення: *Міжнародне агентство з атомної енергії перевірить безпеку японських атомних електричних станцій* (84 графеми).

Запозичення, кальки, просторічні слова, слова-терміни, професіоналізми, історизми, архаїзми, діалектизми, жаргонізми відіграють важливу роль у компресії інформації СТ: за кожним із таких слів стоїть певна дефініція, яка значно розлогіша у своєму структурно-формальному вираженні. Тому використання вищезазначених слів, які ми могли б назвати «семантичними згустками», значно згортає виражальний план повідомлення (для порівняння: *експерт/фахівець, що володіє спеціальними знаннями, якому доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок з питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери його спеціальних знань*).

Синтактико-лексичний рівень компресії полягає в пропусках службових частин мови і зустрічається в таких різновидах СТ, як телеграма, оголошення, реклама, деяких ділових документах (лист-замовлення товарів, накладна квитанція і т. д.), в смс-повідомленнях та ін. Пропуск службових слів не впливає на зміст повідомлення, але скорочує довжину тексту, тим самим сприяючи головним прагматичним завданням СТ: економії місця і площі для тексту, зменшенні часу на передачу інформації.

Компресія СТ на семантичному рівні виражається, в першу чергу, у скороченні ряду елементів структури (яка включає в себе шість компонентів повідомлення: «хто», «що», «де», «коли», «як», «чому») при вербалізації інформаційного ланцюжка. Пропуски компонентів інформаційної структури або об'єднання їх значно впливають на зменшення об'єму СТ. Найчастіше пропускаються елементи «як», «чому», «хто». Інформація, що виражається цими компонентами, часто є другорядною для розуміння повідомлення. Майже не вилучається компонент

«що», який виражає суть повідомлюваного і виступає рематичною частиною тексту. Наведемо приклад із газетної рубрики «*Нам повідомляють, що...*»:

... вогнеборці навчали та розважали

У парку «Ковалівський» та «Дендропарку» Кіровограда учасниками навчально-розважальних заходів пожежно-рятувальної служби управління ДСНС стали діти-переселенці, для яких організували відпочинок на атракціонах та вчили надягати бойовий одяг і протигази («Голос України» №97, 4.06.15, с.11). У повідомлення включено структурно-композиційні елементи «де», «що», «хто», «як», а інформація щодо «чому», «коли» пропущена з прагматичних причин. Чим більше композиційно-структурних елементів включають у повідомлення, тим більшою стає його вербально-формальна частина і, відповідно, знижується компресивна напруга тексту.

До семантичного рівня компресії учені відносять і наявність імпліцитної інформації у тексті, яка виводиться адресатом із значень представлених одиниць із урахуванням конкретної ситуації, регістру та контексту спілкування. Так, за І. Арнольд, «імплікація в широкому смислі – це наявність у тексті вербально не виражених, вгадуваних адресатом смислів» [1, с. 148]. Адресат домислює і розширює сприйняте, спираючись на експліцитну інформацію, мовну компетенцію, асоціації, пов'язані з життєвим досвідом та набутими знаннями, загальнонаціональний і особистий спільний для учасників мовленнєвого акту культурний фон, на власний психо-емоційний стан та, врешті-решт, на ерудицію, індивідуальну систему логіки і мислення. Підвищення інформативності висловлювання та скорочення формальної структури досягається за допомогою мінімуму вербально виражених комунікативних ресурсів, що містять приховані смисли: чим більше прихованих смислів сприймає реципієнт за певною кількістю вербальних одиниць, тим кондесованішим є повідомлення. Імпліцитна інформація, скриті смисли, пресупозиції, імплікатури дискурсу, початкові передбачання питання – дієві засоби семантичної компресії в СТ.

До стилістичного рівня компресії відносяться такі засоби, як тропи (метафора, метонімія, образні порівняння), стилістичні фігури (повтор, антитеза, паралелізм), поширеність вживання яких залежить від жанрово-стильових особливостей СТ.

Мовна компресія виступає не лише основним фактором творення стислих текстів, але і фактором їхньої класифікації. Кількість рівнів та багатство використаних засобів конденсації визначають ступіть стиснення та різновид СТ: *нормовано стислий текст* містить значну кількість засобів ущільнення змісту і форми на різних рівнях мови, але без будь-яких порушень усталених мовних норм, у той час як *форсовано стислий текст* використовує нетипові для сучасної літературної мови засоби вираження, які відходять від лінгвістичних норм. До нормовано стислих текстів відносяться замітки, реферати, анотації, інструкції, анекдоти та ін. Як приклади форсовано стислих текстів можемо назвати телеграми, оголошення, таблиці, словникові статті, рекламні тексти тощо. Мовні відхилення в СТ цілеспрямовано використовуються продуцентом для реалізації різноманітних прагматичних цілей: економії зусиль для створення тексту (як, наприклад, при обміні смс-повідомленнями); заощадження площі, яку займає текст на сторінці газети, на екрані комп'ютера, на рекламному банері; економії часу на сприймання тексту реципієнтом; пришвидшення процесу запам'ятовування інформації; привернення уваги читача та емоційного впливу; передачі найбільш суттєвої інформації.

Отже, мовна компресія виступає одним із головних текстотворчих і функційних факторів стислих текстів. Як особливі мовні твори, що з'явилися внаслідок реалізації природних законів економії мови та стремління людини спростити процес розповсюдження інформації, СТ використовують компресію на всіх рівнях – графемному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, синтактико-лексичному, семантичному, стилістичному. Існування величезного різноманіття засобів компресії дає змогу продукувати лаконічні, семантично ємні, інформаційно насичені СТ зі згорнутою формальною структурою в усіх сферах людської

діяльності. Багатство використаних рівнів і засобів конденсації змісту й форми та дотримання мовних норм або відхилення від них визначає тип СТ за ступенем мовної компресії – нормовано стислий текст або форсовано стислий текст. Подальші дослідження проблематики стислого тексту ми вбачаємо у дослідженнях сучасних підходів до їхнього творення та функціонування, аналізові їхніх видових характеристик, вивченні різноманітних засобів мовної компресії.

Бібліографічні посилання

- 1. Арнольд И. В.** Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. / И. В. Арнольд. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
- 2. Багдасарян В. Х.** К вопросу об имплицитном в языке / В. Х. Багдасарян // Философия и методологические вопросы науки. – Ереван, 1977. – С. 96-103.
- 3. Бернадская Ю. С.** Основы рекламы / Ю. С. Бернадская, С. С. Марочкина, Л. Ф. Смотрова. – М.: Наука, 2008. – 281 с.
- 4. Блюменау Д. И.** Проблемы свертывания научной информации / Д. И. Блюменау. – Л., 1982. – 166 с.
- 5. Будагов Р. А.** Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка? / Р. А. Будагов // Вопросы языкознания. – 1972. – №1. – С. 17-37.
- 6. Валгина Н. С.** Теория текста. / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
- 7. Василевский А. П.** О компрессии речи на разных уровнях / А. П. Василевский, Ю. М. Эмдина // Уровни языка и их взаимодействие. – М., 1967. – С. 37-38.
- 8. Винокур Г. О.** Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур. – М., 1996. – 112 с.
- 9. Гак В. Г.** Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 736 с.
- 10. Дюндик Б. П.** Компрессия и некоторые вопросы перевода. / Б. П. Дюндик // Бизнес-образование и эффективное развитие экономики. – Иркутск : ИГУ, 2007. – С. 282-288.

- 11. Есперсен О.** Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: Ино-стр. лит., 1958. – 404 с.
- 12. Мартине А.** Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 366-566.
- 13. Матезиус В.** Избранные труды по языкознанию / В. Матезиус // Избранные труды по языкознанию : пер. с чеш., англ.– М. : УРСС, 2003. – 232 с.
- 14. Мурзин Л. Н.** Компрессия и семантика языка / Л. Н. Мурзин // Семантика и производство лексических единиц (проблема деривации): межвуз. сб. науч. трудов. – Пермь, 1979. – С. 36-46.
- 15. Ордынская С. Н.** Языковая компрессия: ее онтология, сущность и функции / С. Н. Ордынская // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного: материалы конференции в 2 т. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т. 2. – С. 12-13.
- 16. Панченко Е. И.** Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дис...д-ра филол. наук: 10.02.02 / Е. И. Панченко. – Днепропетровск : ДГУ, 1998. – 380 с.
- 17. Пауль Г.** Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 499 с.
- 18. Поливанов Е. Д.** Где лежат причины языковой экономии? / Е. Д. Поливанов // История советского языкознания. Некоторые аспекты общей теории языка: хрестоматия / Сост. Ф. М. Березин. – М. : Высшая школа, 1981. – С. 51-56.
- 19. Толстолицкая Е. В.** Компрессия информации в текстах малого формата (на материале французской прессы) / Е. В. Толстолицкая // Межкультурная коммуникация и современные лингвистические теории / Отв. ред. О. Ф. Родин. – Нижний Тагил, 2008. – Ч. 2. – С. 127-131.
- 20. Passy P.** Etude sur les changements phonetiques et leurs caracteres / P. Passy. – Paris : Firmin-Didot, 1890. – 270 p.